

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΒΕΒΗΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΜΗΝΑ Δ. ΜΥΡΤΙΩΟΥ
1960

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

« ΨΥΧΗΣ ΤΕΡΨΙΣ » ΚΑΘ' ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΝ

Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου μνημονεύονται τὰ κάτωθι :
« Ὅθεν καὶ Ἡράκλειτον ψυχῆισι φάναι τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῆισι γενέσθαι. τέρψιν δὲ εἶναι αὐταῖς τὴν εἰς γένεσιν πτώσιν, ἀλλαχοῦ δὲ φάναι ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον »¹.

Ἐνταῦθα δύναται νὰ διακρίνη τις δύο διαφόρους δοξασίας τοῦ Ἐφεσίου, αἵτινες ἐν τῇ πραγματικότητι εἰς τὴν αὐτὴν σκέψιν ὀδηγοῦσιν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τῆς « τέρψεως τῆς ψυχῆς » ἔννοιαν².

Αἱ δύο μνημονευόμεναι αὐταὶ δοξασίαι τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι αἱ ἑξῆς :

Α'. « Ψυχῆισι » (φάναι = Ἡράκλειτος) « τέρψιν ἢ θάνατον ὑγρῆισι γενέσθαι ».

Β'. « ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον ».

Α'. Ὁ Ἡράκλειτος ἐνταῦθα, κατὰ τὸν διασώσαντα τὸ μνημονευθὲν ἀπόσπασμα Νεοπλατωνικὸν φιλόσοφον Πορφύριον³ (= ἄντρον Νυμφῶν 10), εἰκονίζεται ὅτι θεωρεῖ τὴν « ὑγράν ψυχὴν » ὡς « τέρψιν » ἢ ὡς « θάνατον »· εἶναι πράγματι ἀληθές, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς « μεταβολῆς » ἐπιφέρει κατ' αὐτὸν τὴν τέρψιν καὶ τὴν εὐχαρίστησιν· δηλαδή ἡ ἐκ τῆς ξηρᾶς καταστάσεως ἀλλαγὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ὑγράν, ἣτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεταβολῆς, ἐξ ἧς ἀπορρέει ἡ « τέρψις » καὶ ὁ « θάνατος ».

Ἐνταῦθα ἡ ἔννοια τοῦ « θανάτου » θὰ ἔδει νὰ ἔχη διάφορον σημασίαν ἐκείνης τῆς ἐννοίας, ἣν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω· εἶναι δηλαδή λίαν πιθανὸν ὁ Ἐφέσιος νὰ διδάσκη διὰ τῆς ἐννοίας ταύτης τὴν ἀποχὴν ἐκ

1. Ἄπ. 77 (= ἐκ Νουμηνίου ἀπ. 35 ἔκδ. Thedinga).

2. Ἡ παρὰ τῷ Diels ἐρμηνεία (Frg. d. Vorsokr.⁴ I, 93) ἔχει ὧδε : Für die Seelen ist es Lust oder Tod nass zu werden. Die Lust bestehe aber in ihrem Eintritt in das Leben. Anderswo aber sagt er : wir leben jener, der Seelen, Tod und jene leben unsern Tod.

3. Ὁ Πορφύριος (233 - 305) ἐνταῦθα ἀντλεῖ τὰ τοῦ Ἡρακλείτου ἐκ τοῦ ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας Πλατωνικοῦ καὶ Νεοπυθαγορείου φιλοσόφου Νουμηνίου (160 μ.Χ.).

τῆς μέθης, ἥτις δύναται ὄντως νὰ ἀφανίσῃ πραγματικῶς τὴν ψυχὴν, ὅταν αὕτη ὑγραθῇ: « ἀνὴρ ὀκότεν μεθυσοθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαίων ὀκη βαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων »¹· ἔπειτα ἡ « ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη »².

Ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἡ ἔννοια τῆς τέρψεως γεννᾶται καθ' Ἡρακλείτου διὰ τῆς ἐννοίας πάσης μεταβολῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ θεωρία τῆς ροῆς τῶν πάντων· ἐπομένως ἡ ἐκ τῆς ξηρᾶς πρὸς τὴν ὑγρὰν κατάστασιν ἀλλαγὴ τῆς ψυχῆς, ἐνέχει μὲν τὸ φαινόμενον τῆς μεταβολῆς, ἐξ ἧς γεννᾶται ἡ ἔννοια τῆς τέρψεως, συγχρόνως δὲ μνημονεύει καὶ τὸ φαινόμενον τῆς μέθης, τὸ ὁποῖον λίαν καταστρεπτικῶς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου· ὅτι δὲ ἐν τῷ 36ῳ ἀποσπάσματι αὐτοῦ ὑπάρχουσι τὰ « ψυχῆσι θάνατος ὕδωρ γενέσθαι, ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι, ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται, ἐξ ὕδατος δὲ ψυχὴ » ἢ ἀκόμη καὶ « ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀῆρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος »³, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ τούτων ἀποφαίνεται ὁ Ἐφέσιος, ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ οὐσίας τινὸς εἰς διαφόρους καταστάσεις συμβολίζει τὸν θάνατον τῆς παλαιᾶς καὶ τὴν γένεσιν τῆς νέας καταστάσεως.

Ἀκολουθῶς ὁ Πορφύριος πειρᾶται νὰ σχολιάσῃ τοὺς ἀνωτέρω Ἡρακλειτεῖους λόγους διὰ τῶν κάτωθι: « τέρψιν δὲ εἶναι αὐταῖς τὴν εἰς γένεσιν πτώσιν »· ἐνταῦθα δὲν δύναμαι νὰ εἰκάσω, τί ἄρα γε νοεῖ ὁ Πορφύριος διὰ τῆς ἀνωτέρω φράσεως· ἀλλ' εἰάν ἐννοῆ, ὡς ἰσχυρίζονται τινες, ὅτι « τέρψις » νοεῖται ἡ κάθοδος τῶν ψυχῶν εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως, ὅπως αὐταὶ μετάσχωσι τῶν ἐγκοσμίων καὶ τρόπον τινὰ τῶν αἰσθησιακῶν ἡδονῶν, νομίζω ὅτι τοῦτο πόρρω ἀπέχει τῶν πραγματικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἡρακλείτου, καθ' ἃς, ὡς θὰ ἐξετάσωμεν εὐθύς κατωτέρω, ἡ συμμετοχὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν κόσμον τῆς γενέσεως συμβολίζει τὸν θάνατον αὐτῆς· ἔπειτα, ὡς φαίνεται, ὁ Ἡρ. ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ 4, 117, 118, 85 (= ἰδὲ W. Capelle, Vorsokr.³ σ. 154) ἀρνεῖται οἰανδήποτε ὑλικὴν τέρψιν καὶ ἡδονήν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου θὰ ἡδύνατο νὰ ἰσχύσῃ πάλιν ἡ ἔννοια τῆς μεταβολῆς, δι' ἧς ἐπέρχεται ἡ ἐναλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἐκ τινος καταστάσεως εἰς τινὰ ἄλλην, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεταβολῆς, ἐξ ἧς ἀπορρέει τέλος ἡ ἔννοια τῆς « τέρψεως »· ὡς ἐπιστέγασμα τῶν ἀνωτέρω θὰ ἀναγράψω τὸ 84ον

1. Ἄπ. 117 = Στοβ. ἀνθ. 5, 7.

2. Ἄπ. 118 = Στοβ. ἀνθ. 5, 8.

3. Ἄπ. 76 = Μάξιμον Τύριον XII 4, p. 489· πρβ. προσέτι καὶ ἀπ. 88.

ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, τὸ ὁποῖον διασώζει ὁ Πλωτῖνος (= Ἐνν. IV, 8) καὶ εἰς ὃ μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: « μεταβάλλον ἀναπαύεται καὶ κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι »¹. Ἐν πρώτοις ἡ ἔκφρασις « μεταβάλλον ἀναπαύεται » ἀνάγεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, πράγματι ἡ μεταβολὴ ὡς « κίνησις » εἶναι ἓν εἶδος ἀναπαύσεως διὰ τὴν ψυχὴν· ἡ « ἀνάπαυσις » εἶναι ὁ σκοπὸς ἢ τὸ « τέλος » τῆς ψυχῆς· ἡ « ἀνάπαυσις » δὲν εἶναι στάσις, ἀλλὰ κίνησις· ἐπομένως ἡ ἔννοια ταύτης περιέχει καὶ ἡδονὴν καὶ κίνησιν, διότι τὸ πρῶτον εἶναι ἀπότοκον τοῦ δευτέρου· ἡ ἄνωτέρω ἔκφρασις « μεταβάλλον ἀναπαύεται » εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα αὐτοῦ, τουτέστι « καὶ κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι » δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς συμπληρωματικὴ καὶ ἐπεξηγηματικὴ ἐρμηνεία. Ὁ Ἡράκλειτος θεωρεῖ, ὡς γνωστόν, τὴν ψυχὴν ὡς μοῖραν τοῦ θεοῦ πυρός, ἣτις ἔχει ἐγκλωβισθῆ ἔντος τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὃ δὲ θάνατος τούτου θὰ εἶναι ἡ λύτρωσις τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐλευθέρω οὔσα θέλει ἐνωθῆ πρὸς τὴν τοῦ παντός ψυχὴν: « τὴν τοῦ παντός ψυχὴν ἀναχωρεῖν πρὸς τὸ ὁμογενές »² (= Ἄετ. IV 7, 2 = Diels, Doxogr. Graeci 392). Ἡ ψυχὴ ταλαιπωρεῖται (= κάματός ἐστι), ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ζῆ καὶ δὲν δύναται ἐπίσης νὰ ὑπηρετῆ συνεχῶς (= μοχθεῖν) τοὺς ἰδίους Κυρίους³ καὶ νὰ εἶναι διαρκῶς ὑποτεταγμένη εἰς αὐτοὺς (= ἀνθρώπινον σῶμα)· ἐπομένως ἡ ἔννοια τοῦ « καμάτου » ἐπιζητεῖ τὴν ἀντίθεσιν τούτου, ἥτοι τὴν « ἀνάπαυσιν »· ὁ « κάματος » ἐν προκειμένῳ ἐκφράζει μονιμότητα καὶ ἀκίνησίαν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὄντως κάματος, ἡ ἔννοια δηλ. τῆς μεταβολῆς (= μεταβάλλον) ἀντικαθιστᾷ τούτον διὰ τῆς ἔννοιᾶς « ἀνάπαυσις ». Ἡ φυγὴ λοιπὸν τῆς ψυχῆς ἐπιτυγχάνει τὴν ἀνάπαυσιν αὐτῆς⁴ (= πρβ. Πλωτ. Ἐνν. 8, 5 ... οὐδ' Ἡρακλείτου ἀνάπαυλα ἐν τῇ φυγῇ) καὶ οὕτω ὁ Ἡρ. ἐπιζητεῖ νὰ ὑπαγάγῃ τὰ περὶ ψυχῆς δόγματα

1. Πρβ. καὶ τὰ ὅμοια πρὸς τὸ ἄνωτέρω ἀπόσπασμα χωρία: Στοβ. ἐκλ. I, 906 καὶ 894. — Αἰνείου Γαζαίου, Θεοφρ. 9 ἐκδ. Barth. — Ἴπποκρ. π. Διαίτης 1, 15. — Φίλωνος π. Χερουβ. 26, 195.

2. Ταῦτα προέρχονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Στωϊκοῦ Ποσειδωνίου (130 - 50).

3. Διὰ τῆς ἐκφράσεως « τοῖς αὐτοῖς » ἥτοι « τοὺς ἰδίους Κυρίους » ὁ Ἡρ. ἐννοεῖ τὰ αὐτὰ ὑλικά στοιχεῖα, ἥτοι τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ, ἅτινα καὶ ἀποτελοῦσι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα (= Capelle, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 147, 5).

4. Πρβ. Στοβ. Ἐκλογ. I, 906: Ἡράκλειτος μὲν γὰρ ἀμοιβὰς ἀνάγκαις τίθεται ἐκ τῶν ἐναντίων, ὁδὸν τε ἄνω καὶ κάτω διαπορεύεσθαι τὰς ψυχὰς ὑπέιληφε καὶ τὸ μὲν τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένειν κάματος εἶναι, τὸ δὲ μεταβάλλειν φέρειν ἀνάπαυσιν.

αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ ροῆς θεωρίαν· ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι δυνατόν, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἡρακλείτου, νὰ ἰσχύσωσι τὰ περὶ « ἀνακυκλήσεως » αὐτοῦ δόγματα, καθ' ἃ τὰ πάντα γίνονται, φθείρονται καὶ ἀναδημιουργοῦνται συνεχῶς, ἥτοι ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος πιστεύει εἰς περιοδικὴν καὶ αἰωνίαν ἐπάνοδον τῶν αὐτῶν πραγμάτων (= παλιγγενεσίαν).

Β'. Ἐν τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ (= ζῆν ἡμᾶς τὸν ἐκείνων θάνατον καὶ ζῆν ἐκείνας τὸν ἡμέτερον θάνατον) πειρᾶται ὁ Ἡράκλειτος νὰ ἐκθέσῃ τὴν περὶ ψυχῆς αὐτοῦ θεωρίαν, ἣν εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι δηλαδὴ ἡ γέννησις τοῦ ἀνθρώπου συμβολίζει τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς καὶ ἀντιθέτως ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται ὡς ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς· ἐν τοῖς ἀνωτέρω πραγματοποιεῖται ἡ θεωρία τῆς μεταβολῆς, εἰς ἣν ἔχει ὑπάγει τὰς περὶ ψυχῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεις.

Ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν ὡς μοῖρα τοῦ θείου πυρὸς ἐγκλωβισθεῖσα ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος¹ καὶ ἐκεῖ διαμένουσα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπόλλυσι τὴν θείαν ιδιότητα, ἣν πρότερον εἶχεν, ὡς συνηνωμένη μετὰ γηίνων στοιχείων, καὶ εἶτα ἀποθνήσκει, δηλαδὴ τὸ θεῖον πῦρ σβέννυται· διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος καίτοι ἔχει τὸ θεῖον (= τὴν ψυχὴν) ἐντὸς αὐτοῦ, βαδίζει πάντοτε πρὸς τὴν ἀλογίαν καὶ εἰς τὴν ἀσαφεῖ τῶν πραγμάτων γνῶσιν²· καὶ μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ θεῖον πῦρ ἀνάπτει³, δηλαδὴ ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγου τεθνεῶσα ψυχὴ ζῆ καὶ ἐλευθεροῦται τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος. Λίαν παραστατικῶς διδάσκει ὁ Ἡρά-

1. Σέξτον Ἐμπ. πρὸς Πυρρ. III, 230: ὅτε μὲν γὰρ ἡμεῖς ζῶμεν, τὰς ψυχὰς ἡμῶν τεθνάναι καὶ ἐν ἡμῖν τεθάφθαι, ὅτε δὲ ἡμεῖς ἀποθνήσκομεν τὰς ψυχὰς ἀναβιοῦν καὶ ζῆν. Πρβ. ἀκόμη Πλάτ., Κρατ., 400 Β, Γοργ. 493 Α, Φαῖδ. 62 Β, Φιλόλαον ἀπ. 14 D, Bruno Snell, Die Entdeckung des Geistes 1946, 31.

2. Πρβ. Α. Ν. Ζοῦμπος, Interprétation philosophique du vingt-sixième fragment d'Héraclite, ἐν Revue des Études Grecques 59-60 (1946-1947), σ. 5 καὶ Α. Ν. Ζοῦμπος, Die metaphysische Bedeutung des Wortes « ἄδης » bei Herakleitos: Actes du XIème Congrès International de Philosophie (Βρυξέλλαι 20-26 Αὐγούστου 1953), τόμος 12^{ος}, σ. 54 κ.έξ.

3. Ἄπ. 26 = Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς, III, κεφ. XXII, 141, 2 (II 310, 21 Stählin): ἀνθρώπος ἐν εὐφρό[συ]νῃ φάος ἄπτε[τα]ι ἑαυτῷ ἀποθανῶν [ἀποσβεσθεῖς ὄψεις], ζῶν δὲ ἄπτεται τεθνεῶτος εὐδων, ἀποσβεσθεῖς ὄψεις, ἐγρηγορῶς ἄπτεται εὐδοντος. (Κατὰ τὴν ἡμετέραν κριτικὴν ἀποκατάστασιν πρβ. σημ. 2).

κλειτος ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θεοὶ θνητοί, οἱ δὲ θεοὶ ἄνθρωποι ἀθάνατοι, οἵτινες ζῶσι διὰ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποθνήσκουσι διὰ τῆς ζωῆς ἐκείνων¹· ἐπομένως καὶ συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ροῆς² οὐδεμία ψυχὴ δύναται νὰ μείνῃ αἰωνίως ἐν σημείῳ τινί, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη ἀλλαγῆς³.

Ἐν κατακλειδί ὁ Ἐφέσιος καὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς θέσεις, ἃς λαμβάνει ἔναντι τῆς ἐννοίας « ψυχῆς τέρψις » διατυποῖ τὴν γνώμην, καθ' ἣν αὕτη πραγματοποιεῖται διὰ τῆς θεωρίας τῆς ροῆς· ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω θεωρίας ἔχω νὰ παρατηρήσω τι, ὅτι δηλαδὴ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ ροὴ τελεῖται ὡς μεταβολή, ἥτοι ὡς ἐναλλαγὴ καταστάσεως τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας εἰς ἄλλην τινά· ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ περιπτώσει ἡ ροὴ τελεῖται ὡς κίνησις, ἥτοι ὡς ἀλλαγὴ ἔκ τινος σημείου πρὸς ἄλλο τι σημεῖον· ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἡ « τέρψις ψυχῆς » ἐπιτυγχάνεται καθ' Ἡράκλειτον διὰ τῆς μεταβολῆς ἢ τῆς κινήσεως αὐτῆς ταύτης τῆς ψυχῆς, ὡς ἐδίδαξεν ὁ Ἐφέσιος ἐν τῷ ἄνωτέρῳ μνημονευθέντι ἀποσπάσματι.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ

1. Ἄπ. 62 = Ἱππολ. κατὰ πασῶν αἱρέσεων IX, 10: ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες.

2. Ἀριστ. περὶ οὐρανοῦ III, 1, 298b 29: οἱ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαι τέ φασι καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν.

3. Στοβ. Ἐκλ. I, 906.